

Александар Наумов

Венеција

Богородичне иконе и ритуализација одбране града

Пракса да се приликом опседања града поведе литија са иконом Богородице води начело из Цариграда, где се зна за тај обичај још из шестог века. Иако у црквени календар су ушла три опседања у којим је Божија Мајка спасла „Богом чувани град”¹, у литератури се поминњу напади Персијанаца из 588. год., Авара из 626. (у време патр. Сергија), Араба из 717 г. (у време св. Германа I), Прабугара у 813. год. и Руса у 860. (у време св. патр. Фотија) и друге.

Најпознатије је опседање из 626. године, када је у одсуству цара Ираклија одбрану Цариграда пред персиском и аварском навалом организовао патријарх Сергије. Да би добио помоћ свише и охрабрио суграђане, патријарх „узе [...] једнога дана из Влахернског храма нерукотворну икону, ризу Богородице и део часнога крста Господњег, те је с народом обишао два пута по зидинама града Цариграда [...]. Дошавши с литијом до морског залива, патријарх се дотакао ризом Богородичном тихе морске воде, иза чега узавре море и подиже се на мору бура и потопа непријатељске бродове...”². Ова чудотворна икона стигла је у Цариград преко Антиохије и Јерусалима и била је ношена на литији сваког уторка и добила назив Одигитрије.

Непријатељски војници су за време литије видели саму Богородицу, која је изашла из Влахернског храма. Тада изгледа је постао и чувени кондак *Возбраној војеводје побједитељнаја*,³ који је у ствари увод (проемион) ка богородичном акатисту, састављеном нешто раније и највероватније од св. Романа Слаткопевца. На сличан начин град би спасен више пута, а људи су се навикли да молитвом испросе помоћ и молитвом да се за њу захвале. У цариградски типик је уведено, али изгледа тек у XI веку, да се сваке године у суботу пете седмице Великог поста

¹ Под датумима 5 и 24 јуна и 15 августа.

² Л. Мирковић, Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне Цркве, Издање Светог Архијерејског синода СПЦ, Београд 1961, с. 156-159.

савршава молебно *последовање Акатиста или похвале Одигитрији пресвете Богородице*⁴. На сам дан Благовести типичи говоре о литији около манастира пре празничне вечерње уз појање тропара (и възъмше кр(с)ты...обиходя(т) манастирь вьсь).⁵

У црквеној уметности од XIII-XIV века доста често срећемо илустрацију тог кондака, пре свега у оквиру представе читавог акатиста.⁶ Најлепше слике су на спољашним зидовима молдавских цркава из XVI века, а најбоље је сачувана у Молдовици, на јужном зиду Благовештенске цркве⁷. На слици се види литијно шаствије унутар опседнутог с мора и копна града, између спољашњег и унутрашњег зида. Разликују се цар, царица, патријарх, епископи, великодостојници, клирици и појци. Носе се две иконе – Нерукотворни Спас (Мандилион) и Богородица Одигитрија. Војници се у то време боре, непријатељ наступа.

Чинови и обреди за време опсаде града нису ништа посебно и не разликују се принципно од чинова против земљотреса и других друштвених несрећа. У Типикону Велике цркве налазимо спомене 9 земљотреса⁸ и 3 опседа; литије наоколо града су биле предвиђене и за почетак индикта (1. септембра, када је био и спомен великог пожара у Цариграду 450.године), за дан успомене заснивања (обновљења) града (11. маја), за спомен падања врелог пепела из ваздуха (6. новембра), за прву недељу Великог поста и за Цвети etc. Опис такве литије у време земљотреса у новембру 447.године је оставио св. Теофан Исповедник.⁹ У

⁴ Први сачуван пропис о певању акатиста се налази у типикону патријарха Алексеја Студита (1034-1043), сачуваном у староруском преводу, урађеном 1068-1074 године, исто се налази и у Евергетидском цариградском типичу из XII века и типичу манастира св. Николе у Казоле (Casole) из 1173 год. и целој отрантској групи рукописа; в. А.М. Пентковский, *Типикон патријарха Алексия Студита в Византии и на Руси*, Москва, Издательство Моск. Патриархии, 2001, с. 244, упор. с. 121-122; Мирковић, с. 158-159.

⁵ Пентковский, с. 333, упор. 335, 337,340.

⁶ Ц. Грозданов, *Композицијата на опсадата на Цариград во црвата Св. Петар во Преспа*, у исти, *Студии за охридскијот живопис*, Скопје 1990, с. 125-131.

⁷ Црква потиче из 1. пол. XV века, али је обновљена за Петра Рареша у 1532, а зографисана 1537 год. Види А. Vasiliu, *L'architettura dipinta. Gli affreschi moldavi nel XV e XVI secolo*, Fot. di S. e D. Mendrea. Trad. dall'originale francese di S. Colafranceschi. Ed. Jaca Book, Milano 1998, p. 158-159, tav. 60-69.

⁸ Између 430 а 960 године у Цариграду су преживели 18 озбиљнијих земљотресаПре свега под датумима 26. октобра, 6. и 14. децембра, 17. марта и 16. августа.

⁹ J. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship. The Origins, Development and Meaning of Stational Liturgy* [=Orientalia Christiana Analecta 228], Roma 1987, с.186-187.

словима св. патр. Фотија опет налазимо много информација о бдењима, литијама и молитвама у време опсаде са стране Авара и Руса.¹⁰

Слажу се литургисти¹¹ да појам Цркве, бар до победе иконодула, није везан за црквене зграде, ма за пуноћу богослужбеног живота, па да се литургија, служба Божија, одвија не у храму, а у граду који је израз Васелене, *oikumene*. Храмови су били само места од којих, преко којих и до којих креће се свечана поворка. Богослужбена дејствија ипак се врше углавном на трговима и уздуж градске стене.

У мистичном и есхатолошком смислу Цариград и цела империја су се налазили под закрилом Богородице. Руски летописи причају о митолошком оснивању града и одмах то повезују са падом главног града у 1204. и у 1453. години. Док после првог пада у латинске руке дошло је 1261. до обнављања царства (са симболичком употребом Богородичне иконе која је предводила императора ка повраћеном престолу), у другом случају политичка стварност пропале империје отвара у руским изворима перспективу за месијанску мисију руског народа и царства.¹²

Анализујући описе пада Цариграда у турске руке 1453. откривамо врло снажан аспект богослужбеног понашања народа у опседнутом граду који сведочи о стално присутној литургизацији живота не само у храмовима, али и ван њих. Ради се, дакле, о сакрализацији града кроз целу његову историју.¹³

Посвећење града и царства Богородици

Цариград већ у тренутку оснивања био је предат под заштиту Божије Мајке:

¹⁰ Исто, с. 167-226.

¹¹ P. De Meester, *Liturgia bizantina. Studi di rito bizantino alla luce della teologia, del diritto ecclesiastico, della storia, dell'arte e dell'archeologia*, libro II, parte VI: *Rituale – Benedizionale bizantino*, Roma 1930, с. 340; J. Mateos, *Le Typicon de la Grand Eglise*, t. I-II [=Orientalia Christiana Analecta 165-166], Roma 1962-63, G. Minczew, *Święta księga – ikona – obrzęd. Teksty kanoniczne i pseudokanoniczne a ich funkcjonowanie w sztuce sakralnej i folklorze prawosławnych Słowian na Bałkanach*, Wyd. UŁ, Łódź 2003, s. 22-32.

¹² Зањимљив материјал пружају сам догађај и служба на Покров Богородичан у руској и грчкој богослужбеној традицији. Покровитељство Богородици из Влахерненског храма проширује се на цео свет и на Руску земљу.

¹³ Заслужују пажњу следећи чиновни из Требника: Чин и вослједованије основанија града, Чин благословенија новосъоруженнаго каменнаго или древјанаго града, Чин основанија новаго манастирја и оградѣ јего, Благословеније и освјашченије новосозданнаго манастирја, види *Требник Митрополита Петра Могилы. Київ 1646*, Київ 2004, ч. 2.

Днемъ же минувшемъ, паки царь съ патриархомъ и со святители, собравъ весь священнический чинъ, такожде и весь сигнклить царский, и множество народа, сотвориша литию, молбы и молениемъ дающе хвалу и благодарение всемогущей и живоначалной Троици, Отцу и Сыну и Святому Духу, и пречыстыа Богоматери. И предаша градъ и всякъ чинъ людский въ руцѣ всесвятѣй владычици Богородици и Одигитрие, сирѣчь наставници, глаголюще:

Ты убо, всенепорочнаа владычице Богородице, челоуѣколюбивая естествомъ сущи, не остави градъ сей (и) достояния твоего, но яко мати христьянскому роду, заступи, съхрани и помилуй его, наставляя и научаа во вся времена ... яко да и въ немъ прославится и възвеличится имя великолѣпна твоего въ вѣкы.

И вси людие рекоша „аминь”... (ПСРЛ 80 /ПЛДР 220)¹⁴

Закрила Божије Мајке

Пресвета Богородица прима све обавезе покровительке – брани и чува свој град од свих несрећа, она је посудила њему толико дарова и пажње да ниједно место на свету не би могло да се упореди с њиме.

Къ симъ же и пренепорочная владычица Мати Христа Бога нашего въ она времена бяхе Царствующий градъ съхраняющи и покрывающи и отъ бѣдъ спасающи, и отъ неисцѣльныхъ напастей премѣняюще. Такими убо великими и неизреченными благодѣяньми и дарованми пресвятыа Богородици сподобися градъ сей яко и всему миру, мною, недостойну быти тому (80 /222).

Узрок несрећа и пропасти

Цариград ипак је сполетео цео низ непогода, као нападе спољних непријатеља, унутрашње међусобне борбе, епидемије и оскудице, чија је појава резултат заустављања Богородичне протекције због грехова житеља града. Све су несреће проузроковане грешним животом људи, који доводе до заустављања потока благодетне помоћи:

сий царствующий градъ неисчетными согрѣшенми и безаконми отъ толикихъ щедротъ и благодѣяний пречыстыа Богоматере отпадъшеся, тмочисленными бѣдами и различными напастми многа лѣта пострада, такожде и нынѣ, въ послѣдняя времена, грѣхъ ради нашихъ, овогда нахождениемъ невѣрныхъ, овогда гладомъ и повѣтрии чястыми, овогда же междоусобными браньми, имиже оскудѣша силнии и обнишаша людие и преуничижися градъ и смирися до зѣла (81/222).

¹⁴ ПСРЛ = *Полное собрание русских летописей*, т. XI-XII: *Патриаршая или Никоновская летопись*, Москва 1965 (1901); ПЛДР= *Памятники литературы древней Руси: вторая половина XV века*, Москва 1986. Током целог постојања Цариграда сви цареви и патриарси стално су повећавали број светиња, преносећи многобројне мошти и предмети везани за Исуса Христа (Убрус, Плаштаница, оруђа Страсти) и Богородицу (риза, појас), а исто тако чудотворне иконе.

Све то је било стављено до знања – били су и знаци, и пророштва, али све узалуд. Приводе се на доказ пророштва из времена Константина Великог, Лава Мудрог и Методија Патарског, чак до последњег страшног знака, када је анђеоло Божији, послат у Јустинианово време као чувар храма Свете Софије – Премудрости и читавом граду, вратио се на небо, показујући крај покровитељства, удаљавање милости Божијеј.¹⁵

За време трајања опседе цар, патријарх, епископи, свештеници, монаштво и народ (делимично војска) учествују у разним обредима:

1. Литије са иконама по градским зидовима:

святители со всѣми освященными соборы, вземше святых иконы, обходяху по стѣнамъ града по вся дни, просяще милости Божия (91, упор. 98/244: святых иконы обносяще)

2. Молитве мољења – јавне и приватне, у разним црквама:

А самъ царъ съ патриархомъ и съ царицею и со святители, и весь священный соборъ, и множество женъ и детѣй, хождаху по церквамъ Божиимъ (83/224, упор. 88, 92: бяху по всемъ церквамъ; 83: молбы и моления дѣюще и глаголюще);

Патриархъ же Анастасие и святителие и весь священнический чинъ бяху непрестанно молящеся о милости Божии и о избавлении града (84/226, упор.86/230, 232).

У прозбеним молитвама узима учешћа велики број људи. Молитве су придружене сузама, ридањем, узвицима. Верници се обраћају пре свега Исусу Христу:

- a. Вся сия, яже наведе на ны и на градъ твой святой, праведнымъ и истиннымъ судомъ сотворилъ еси грѣхъ нашихъ ради (83).
- b. не разори достояния твоего...ослаби остави нынѣ пречистыхъ ради Богоматере твоеа и святыхъ патриархъ и царей, прежде благоугодившихъ твоему божеству въ градѣ сѣмъ(84, 91-92/224)
- c. Заступниче наш... избави градъ достояния твоего, ибо люди есмя владычества твоего и овча пажити твоеа, живуще въ дворѣ твоємъ въ единомъ стадѣ, и камо изыдемъ... ни, но да умремъ вси здѣ въ святѣмъ дворѣ твоємъ и въ славу величества твоего (88/236)
- d. неотступнѣ моля... о поможении и укреплении на врагы, плача и рыдаа; не даждь достояния твоего въ поношение сыродцемъ симъ (92/248)

али свакако и ка Пречистој

- e. такожде и пренепорочней Богородици отъ среды сердца стонаниемъ и риданиемъ по вся дни моляхуся (84/224), упор. 92/ 250: при устѣхъ адовыхъ есмя... изми насъ прежде, неже пожреть насъ адъ.

¹⁵ ПСРЛ 88,90-94,97, ПЛДР 236-238, 242-244, 254-255.

3. Молитве благодарности и хвале

У тренуцима успеха у одбрани организују се молитве захвалности Богу и Богородици

А самъ царъ поиде съ патриархомъ и со святители, и со всѣми священными соборы, въ святую и великую церковь молбы и благодарения въздаати всесилному Богу и пречистыа Богоматере (85/226-8), упор. 86/232, 94/254 (са војницима)

4. Звук камбана

Важну функцију за храбрење житеља и војника имала су звона цркава

И повелѣ звонити по всему граду... и яко слышаша людие звонѣ святыхъ церквей, абие укрѣпишася и охрабришася вси (86/230; 232);

а патријарх, кад је чуо звона, изашао је пред саборну цркву са литијом („са иконама”) и почео је да се моли и благосиљао је крстом цео град (248).

5. Проповедање јерарха

Патријарх, а сигурно и други светитељи, проповедали су на разним местима - *Патриархъ же бѣаше укрѣпляа ихъ и учаше...* (91).

6. Завети цара и народа

Више пута су људи чинили завете, обећавајући да ће бранити свете вере хришћанске до смрти, а цар, одбацивши понуду да се спаси бекством, рекао је да се заветовао умрети са свима, јер не може да остави свештенства, цркава и царства, док су људи говорили да ће умрети за цркве Божије и цара.

днесь прииде часъ прославити Господа Бога и пречистую Его Матерь и нашу православную христианскую вѣру (86/ 230), упор. 86, 87, 89, 95/230, 234, 249, 258.

7. Спремање за хришћанску кончину:

Цар приступа ка церемонијалној опреми ка смрти. Сазнавши да се повукао анђео Божиј разумео је да је дошло време да се он принесе у жртви као олицетворење Града и Империје. Сви су градови, а и Нови Рим такође, засновани на крвној жртви, па и крај града мора да наступи уз пролиће крви. Цар онда иде у цркву да испуни све хришћанске предсмртне обавезе – исповед, покајање, опроштај, Причешће (95/258):

Царъ же, яко слыша Божие изволение,
поиде въ великую церковь
и паде на землю,
прося милости Божиа и прощения согрѣшений,
и покаяся,

и простися съ патриархомъ и со всѣми клирики и съ царицею,
и поклони(в)ся на всѣ страны до земли,
причастися отъ патриарха святыхъ и страшныхъ Христовыхъ таинъ,
пойде изъ церкви.¹⁶

8. Опроштајни плач народа

Ова дејствија царева нису само знак његове побожности, али су саставни део ритуала опроштаја с царством. Зато све то проузрокује велику жалост народа

И абие возопиша весь клирикъ и весь народъ сущий ту, и жены и дѣти, имъже не бѣ числа, рыданиемъ и стенаниемъ, яко мнѣтися церкви оной великой колебатися и гласи ихъ, мню, до небесъ достигаху (95/258).

9. Немилост Божија

Још се јаче узносе молитве и молбе за опроштај и за спас, али безуспешно - *молбы и молениа наша неприатна суть Богови* (92/246). Аутор налази и библијско тумачење, сад за Цариград важе жестоке речи Господа: “кад ширите руке своје, заклањам очи своје од вас; и кад множите молитве, не слушам; руке су ваше пуне крви” (Ис. 1,15).

10. Сахрана – говори се о сакупљању тела и сахрани погинулих хришћана и о смрти императора

11. Сакрализација смрти - мошти: отсечену у боју главу цареву пронађе један Србин и је однесе султану. Султан поклони главу патријарху, који је стави у реликвијар и сахрани под престолом у Светој Софији, што потпуно одговара идеји сакрализацији и мучеништва. У другој верзији се говори о преносу тела до Галате (97/262).

Све то показује да је опседнат град посматран као сакрализован органички комплекс, где су сва дејствија одбране придружена са свјашченнодејстима и молитвама или сама постају предмет ритуализације. У конкретном, цариградском случају пропасти Града и Царства, самодржац се понаша као првосвештеник који се приноси у жртву на олтару полиса.

Из анализе чиновa у којим се појављују литије¹⁷ видимо да је конкретни физички простор само слика васелене, јер иза сваког поминања града следи

¹⁶ Упор. добрии людие моляхуся Богу день и ношь, предстояще посту и молитвѣ, ожидающе смерти, готовляхуся с покааниемъ, и с причастиемъ, и слезами, у: О плѣнении и о приходе Тахтамыша царя, и о Московскомъ взятъи, ПЛДР, XIV- середина XV века, Москва 1981, с. 194, 558-559.

поминање свих градова и страна где жини православни народ.¹⁸ Када се у литији обходи наоколо, тада се опкољеном простору даје значење затворености, недотакнутости, чистоте. Ако је тај простор ограђен, литија иде уздуж зидова или по њима, ако није (још) ограђен, литија одваја опкољен простор од профаног окружења. Нешто другу симболику имају ритуали улажења и излажења (уласци и изласци) владара и/или јерарха из града, унутрашњег града, градских капија и трга, на чему нећемо се сад заустављати. Свакако сама идеја града као тврђаве и као израза тежње ка слици небесног Јерусалима (Откр. 21,1-22,5), затвореног врта (П. пес. 4,2), града из визије пророка Језекиља (гл. 40-48) носи са собом велико богатство теолошких и уметничких асоцијација.

* * *

Ритуализација заштите града је стални елеменат културне историје православних Словена. Само примера ради напоменућемо најпознатије догађаје који су оставили трага у старој руској литургици, књижевности и црквеној уметности.

Новгород

Пред сам крај независности Новгородске републике, у шездесетим годинама XV столећа под четкицом месног иконописца враћа се успомена једне важне битке из далеке 1169 године, када је кнез Андреј Богољубски са суздајском војском опсео Новгород. На икони видимо чувену икону Знаменија и неколико светаца – Бориса и Глеба, Ђорђа и Димитрија Солунског¹⁹. У горњем делу претстављена је литија из цркве Светог Спаса у саборну Свету Софију на Кремљу, коју предводи св. епископ новгородски Иоанн (слави се 7 септембра), у средњем делу иконе видимо порој московско-суздаљских стрела изпуштених према новгородској

¹⁷ У том погледу заслужује нашу највећу пажњу српски требник из прве половине XV века у Синодалној збирци московског ГИМ-а бр. 307, где, поред других, има и важна за нас *Молитва егда поставет митрополита. И ваходит првеје ва град и чет сију молитву пред градом...*, в. Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Друго, допуњено издање, Нолит, Београд МСМХС, с. 167-168.

¹⁸ Види и московску молитву изречену 26 августа 1395 године: *Избави насъ и градъ нашъ Москву...и всякъ градъ крестьяньский и страну нашу заштити...*, у тексту: *Повѣсть полезна от древняго писания сложена, являюци преславнаго бывшаго чудеси о иконѣ Пречистыя Богородица, еже нарицается Владимирская, како прииде от Владимира въ боголюбивый град Москву, избави насъ и градъ нашъ от безбожнаго и зловѣрнаго цесаря Темиръ Аксака – Господи, благослови отче!*, ПЛДР, XIV- середина XV века, с. 236.

¹⁹ V.N. Lazarev, *Novgorodian Icon-Painting*, Ed. Iskusstvo, Moscow 1969, p. 35-38, ill. 51, 60

светињи, а у доњем делу иконе приказан је напад светаца против агресора. Једна от стрела погодила је икону које се окренула леђима према нападачима и почела је да рони сузе, које је сакупио свети владика. У служби 27 новембра стално се појављује мотив градских зидина, спашеног града, Богородице као нерушиме стене и тд. Триста година касније, у 1471., Новгород је пао под московску власт, а против иконе Знаменија Иван III је понео другу Богородичну икону – Гребневску, коју је био добио на поклон Димитрије Донској после победе на Куликовом пољу. После победе цар је сазидао у граду Гребењ цркву у којој се чувала ова икона, а у Руској цркви се слави 28 јула.

Москва

Нарочита покровитељка Москве је Богородица у Владимирској икони, која се сматра једном од икона написаних апостолом Луком, код Руса се налази од 1131, прво у Кијевској замљи, после у Владимирској, а у Москви од 1395 године. Она је придружавала руску војску у многим походима и била је ношена по зидовима града у време напада Темир-Аксака Тамерлана (26.08.1395)²⁰, Ахмата (23.06.1480)²¹ и Махмет-Гиреја (21.05.1521)²², а икона се слави у сва та три дана.

У првом случају – Тамерлана – велики кнез Василије Дмитријевич свесно понавља константинополски догађај, како се каже, *помянувъ избавление царствующего града, како избави Пречистая Владычица наша Богородица царствующий градъ отъ нашествия зловѣрнаго царя Хоздроя*,²³ али до тог византијског узора одмах се додаје и библијски – руска је победа продужетак Божије помоћи оказане у Јерусалиму цару Језекији против цара асирскога Сенахирима као вечитом узору помоћи Свевишњег сваком граду који се узда у Њега (2 одн. 4 Цар. 19, пре свега 32-34 = Ис. 37, 33-35; 2 Дн. 32, 21-22).

²⁰ Видети ПЛДР, XIV- *середина XV века*, с. 230-243, 563-567. Још подробније о томе прича *Повесть об иконе Владимирской Божией Матери*.

²¹ Видети *Повесть о стоянии на Угре и Послание на Угру Вассиана Рыло*, ПЛДР, *вторая половина XV века*, Москва 1982, с. 514-537, 667-675, а пре свега с. 516.

²² Неколико година раније, исто 21 маја, 1514 године дошло је до чудесног обновљења иконе у стану митр. Варлаама.

²³ Мисли се на рат империје са Персијанцима у 613 години за време Хосроја II Первиза. На многим иконама види се како градови и манастири штите од најезде износећи Богородичне иконе, в. на пр. А. Tradigo, *Icone e Santi d'Oriente*, Mondadori Electa, Milano 2004, р. 28-32, 358-359; В.В. Филатов, *Изображение Сказания о Мамаевом побоище на иконе XVII века*, ТОДРЛ [Труды Отдела древнерусской литературы] 16/1960, 397-408; исти., *Икона с изображением сюжетов из истории Русского государства*, ТОДРЛ 22/1966, с. 277-293; В.Г. Брюсова, *Русская живопись 17 века*, Москва 1984, ил. 64, с. 129.

У вези са Москвом остаје и врло популарна Казанска икона Богородице. За Москву најважнија је улога те иконе у ослобођењу града из рука Пољака, што је једини тако јасан случај обрнутог дејствија – Богородица помаже да руска војска добије заузет град. Архијепископу Арсенију, Грку плењеном од Пољака, појавио се св. Сергије Радонешки и обавестио да ће град бити сутрадан преузет захваљујући помоћи Божије Мајке. Православна руска војска је ушла у Москву предвођена Казанском иконом и срела је арх. Арсенија, који је носио Владимирску икону. Тако је до постојећег од 1595. године казанског празника те Иконе (8 јула) Руска црква додала нови – 22 октобра, као успомену победе над неправославним противником. Култ Казанске икона је пренет у Петербург (1721) као једина веза са старом престојницом и добио је у новом граду нове димензије, али највише у старој функцији чувања града од непријатеља. Ваља допунити, да је у 2004 години руска дума увела на тај дан (4 listopada по nowemu, czyli 22 października wg starego kalendarza) święto państwowe државни празник – Дан народног јединства, са идеолошко-митским позивањем на московске догађаје из 1612 године.

Одређене заслуге за одбрану Москве од иноплеменика има и Донска икона Божије Мајке, јер је она помогла у време напада кримских Татара Каза-Гиреја 19 августа 1591 године²⁴.

Тројицаја Лавра у Сергијевом посаду²⁵

Мање више у исто доба када московски Кремаљ се налазио у пољским рукама, угрожен је био и најважнији манастир Московске државе – Тројице-Сергијева лавра. Верује се да са падом лавре *весь предел Росийский до Окиана моря погибнет, конечне же Москве теснота будет* (236); ова тврдња има више симболичко но стратешко значење. Питање Божије интервенције за време дуготрајне опсаде манастира-тврђаве од стране пољско-литванске (католичко-

²⁴ Ова је икона добила име од Донске битке св. кнеза Димитрија против Мамаја 8 септембра 1380 године, добијене помоћу Пресвете. У Москви, на месту где је августа 1591 год. стајала чудотворна икона, ускоро је саздан Донски манастир; в. С. В. Булгаковъ, *Настольная книга для священно-церковно-служителей. Сборникъ свѣдѣній, касающихся преимущественно практической дѣятельности отечественнаго духовенства*, изд. 2, исправленное и дополненное, Харьков 1900 (=Akademischen Druck- u. Verlagsanstalt Graz/Austria 1965), с. 290.

²⁵ Сказание, что содѣлалася в дому Пресвятыя и живоначальныя Троица и како заступлениемъ Пресвятыя Богородица и за молитвъ великихъ чудотворцовъ Сергия и Никона избавлена бысть обитель сия отъ полскихъ и литовскихъ людей и русскихъ измѣнниковъ того же келаря инока Авраамия Палицына, у: ПЛДР, *конецъ XVI – начало XVII вековъ*, М. 1987, 162-281, 569-578.

православне!) и руске „издајничке” војске заслужује опширну посебну студију, али овде ћемо укратко навести типове те помоћи, да видимо јаку везу са цариградским моделом.

Пре свега се организују литије:

а. Архимандритъ же Иасафъ и весь освященный соборъ со множествомъ народа вниде во святую церковь Святыхъ живоначалныхъ Троица и ко образу Пресвятыя Богородица и ко многоцѣлбоноснымъ мощемъ великаго чудотворца Сергия, молящеся со слезами о избавлении (172, 250).

б. И взявше честныя кресты и чудотворную икону Богоматере съ превѣчнымъ Младенцемъ и прочихъ святыхъ иконы обходяще по стѣнахъ всего града, молящеся со слезами (186, упор. 190).

Молитве: 178, 182-184, 186; 190, 212;

Тајне покајања и евхаристије: 184, 194;

Монашки постриг рањеника и умирајућих : 188, 194, 206, 212;

Поклон пред иконама и моштима уочи битке: 204;

Звон камбана: 212;

Освећење нове цркве 8 маја у част св. Николе (т.ј. преноса моштију).

Врло је важан силазак Светога Духа у главну цркву Лавре (ипак без икаквог спомена на обрнут догађај у Цариграду):

(Пимин) зрит над церковию святой живоначальной Троица над главою столпъ огня стоящъ даже до тверди небесныхъ ... и помалѣ столпъ огненный начат низходити и свится вмѣсто, яко облако огнено, и вниде окном над дверми въ церковь пресвятыя Троица (174).

Помоћ светаца

Појављују се пре свега преподобних. Сергије и Никон, они ходе округ манастира са крстом, кадилом и светом водицом, певају, благосиљају браниоце и проклињају нападаче [198, 214, 228, али види још: 188, 230, 236, 260 (преп. Сергије), 196, 202, 210 (Арханђео Михаило), 204 (преп. Серапион), 238 (певање анђела)]. Што се тиче преп. Сергија морамо памтити да је њему Пресвета Богородица у посети обећала да ће бранити Лавру неотступно²⁶ и да је икона с

²⁶ Важно да се примети да је посета Божије Мајке Сергију (и Михеју) догодило стварно, а не у виђењу или сну, исто тако како и преп. Антонију Атонском на извору. Ова је посета предмет дубоког богослужбеног култа у Лаври – сваког петка, у том делу Тројицког сабора, где је раније стајала хелија Преподобног, служи се бденије са акатистом, а у суботу молебан са специалним каноном посвећеним тој посети. Што се тиче ефикасности обећања, манастир је само једном, у

овом сценом била главна икона руске армије за време рата, учествовала је у судбоносном Казанском походу младог цара Ивана Грозног (1552) и помогла је цару Алексеју Михаиловичу победити Пољаке (1612).

Псков

Опет за Пољаке се везују чудесне појаве у Пскову. Тај диван град дуго је био у заједници са самосталним Новгородом и није се предавао никоме. Али после крваве расправе са новгородском републиком 1510 године пао је у московске руке и Псков. Као једно од стратешких и симболичких места Псков је био циљ разноврсних напада, од којих најзначајнија је опседа са стране пољског краља Стафана Баторија, иначе Мађара. Та интервенција, подпомогната идеолошки од исусоваца, у свести бранилаца је спречена помоћу иконе Богородице. У тренутку угрожења у Пскову се сећају на Москву, спашену, по примеру Цариграда, у 1395. години заступништвом Богородице. Зато као штит против језуитских освајача донета је из Печорског манастира чудотворна икона Божије Мајке, која је и тај град ставила под свој омофор.²⁷

Тихвин

Ово је још једна икона везивана за св. Луку, која се после налазила у Влахерни као једна од заштитних икона Цариграда. По предању, 1383. године икона је по ваздуху дошла чак у тај северни крај, у Новгородску земљу, над реку Тихвинку. Када су се Швеђани борили да одузму ту територију током 1613-14 године, Пресвета Дева у Тихвинској икони поново је пројавила своју бранилачку функцију. У виђењу наредила је једној благоверној жени да пренесе поруку да њена икона буде у литији ношена наоколо манастира, што је допринело победи. Зато при подписивању у Столбову мира (1617) икона је присуствовала као зарука.

1408. год., кратковремено пао у руке Едигеја, али су монаси били знали за то и се спасли са моштима, иконама и књигама.

²⁷ *Повѣсть о прихожении литовского короля Стефана [Батория] великим и гордым воинством на великий и славный богоспасаемый град Псковъ; откуда и како и коим образом попусти его Богъ на Русскую землю, грех наших ради, и како великою милостию Пребезначальныя Троицы к нам грешнымъ христианомъ ото града Пскова со студомъ многимъ и великимъ срамомъ отиде*, у: ПЛДР, *вторая половина XVI века*, с. 400-477, 617-625. Осим Богородичне иконе користе се и иконе других светаца. Када *литовци* су погодили камењем икону св. Димитрија Солунског, браниоци се обраћају њему са подтиком да се подигне против непријатеља како што је урадио бранећи Солун и помажући Александру Невском против Немаца 1242 г.; исто, с. 460, 624.

Ови изабрани примери из византијске и руске традиције нису свакако изоловане. Иконе, поред моштију и других светих предмета, као *palladia* града, манастира, државе обична су ствар у старој култури, и није случајно, што су Венецијанци после 1204 године пренели све шта су могли у свој необични град, а пре свега чудну Никопоју – победоносну Владичицу Богородицу, која и сада, у Базилици Светог Марка, еманује својом благотворном снагом. Ипак се рађа питање о теолошкој исправности таквих култова и понашања. Да ли случајно у томе нема извесне дозе магијског и паганског?

Довољно је ипак ући у богослужбене текстове прослава појединих празника да бисмо са сигурношћу одбацили сумње око изворно хришћанског и исправног интерпретирања улоге светиња у ритуалима одбране града и другим приликама. Нису иконе и мошти и виденија субјекат милости, већ су они само оруђе Божијег милосрђа. Пресвета Богородица и свеци су наши заступници пред Господом. Зато све молбе и захвалности, преко њих или непосредно, су намењене Свевишњем и стижу пред Њега, иако проста анализа неких изрека може водити до других констатација. Духовна култура тражи познавање широког контекста и не дозвољава интерпретацију одвојених изрека и чињеница. Зато откривамо и књижевну лепоту, и богословску дубину и таквим текстовима као на пр. тропар 4 гласа Богородици у Тихвинској икони:

молисја, о Госпоже Царице Богородице [от Тебе рождомусја Христу Богу нашему] да сохранил всја грады и страны христијанскија невредимы от всјех навјет вражијих, и спасет вјероју поклањајушчихсја Јего божественному и Твојему пречистому образу, Дјево неискусобрачнаја.²⁸

²⁸ Булгаков, *Настольная...*, с. 218.